

Bucsics Katalin

„KI OLVAS MAGYARUL?”

Kötetek Kosztolányi Dezső könyvtárából

Kosztolányi házikönyvtáráról

Kosztolányiné (noha különösebben nem kedvelt bennünket) elnézte, hogy a Tábor utca 12. legyen gyűlőhelyünk. Örült, hogy Ádámnak társasága akadt. Ott-tartózkodásunkkor egy kannányi teát s egy nagy darab szalonnát be is adott többnyire számunkra. Csak olykor távozáskor nézett gyanakodva ránk: nem viszünk-e könyvet. Igaz: a hajdani nyolcezer kötetes Kosztolányi-könyvtár nagy része ekkor már a Sas utcai Baumgarten-olvasóban volt, de még mindig ott állt a polcokon nem egy értékes kiadvány: Freud-, Ferenczi-könyvek, Nyugat-példányok s számos idegen nyelvű és magyar verseskötet. S Ádám készséggel osztogatta az apai könyvtárt. (Ma is ott van még könyveim között – a jellegzetesen kosztolányis, bordázott, kékesszürke szép bőrkötésben – két Sully Prudhomme-kötet).¹

Király István visszaemlékezése, kissé sarkosan összefoglalva, arról számol be, saját fia segedelmével lassanként hogyan hordták szét Kosztolányi Dezső házikönyvtárának maradványait. Az író özvegyét óvatosnak, a hagyaték szigorú, de legalábbis tudatos

¹ KIRÁLY István, *Kosztolányi: Vita és vallomás* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1986), 17.

őrének állítja be, aki férje köteteinek elajándékozgatását igyekezett megakadályozni, azokat részben intézményesült keretek közé kívánta menteni, ahogy a visszaemlékezés szerint egy részükkel ezt már meg is tette. E visszaemlékezés szinte minden megállapítását árnyalni szükséges.

Noha arról sok történet, legenda ismeretes, hogy Kosztolányi Ádám miként osztogatta apja kéziratait egy-egy kocsmai meghívás fejében, az kevésbé köztudott, hogy az özvegyet az elhunyt Kosztolányi egy fiatal rajongója 1957 februárjától több mint egy évig ostromolta levélben – kézirat reményében. S noha az illetőnek az MTA-n Kosztolányi Dezsóné Harnos Ilona hagyatékában fönmaradt levelei alapján arra lehet következtetni, hogy kérése 1958 áprilisáig biztosan nem teljesült, egyéb bizonyítékok híján további következtetést nehéz lenne levonni.²

Néhány évvel ezután, 1961-ben, ugyanis az akkor meglepően fiatalon kéziratok gyűjtésébe kezdő Frank Tibor mint kisdíák kapott kéziratot, pontosabban kéziratröredéket Kosztolányi özvegyétől. Alább Kosztolányi Dezsóné gépiratos levelét közlöm, amely Frank Tibor professzor tulajdonát képezi, s azt a Kosztolányi-hagyatékban fönmaradt köszönőlevelet, amely az MTA Kézirattárában található.³

² Lásd „Donáth Róbert levelei Kosztolányi Dezsónének”, in SÁFRÁN Györgyi, *Kosztolányi Dezső hagyatéka. Kosztolányi Dezsóné Harnos Ilona hagyatéka. Hitel Dénes gyűjteménye (Ms 4612–Ms 4649)*, A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára kézirattárának katalógusai 11 (Budapest: MTA Könyvtára, 1978), 117. MTAK Ms 4635/72–80.

³ Köszönettel tartozom Frank Tibor professzornak, hogy a kéziratröredéket és a levelet megtekinthetem. Sajnos csak a kritikai kiadás megjelenése után jutott tudomásomra, hogy az adományozott kézirat egy *Pacsirta*-töredék, így az csak a regény digitális kiadásába kerül, a klasszikus papíralapú kiadásból hiányzik. *KOSZTOLÁNYI Dezső, Pacsirta*, kiad. BUCSICS Katalin, a francia kéziratot kiad. JÓZAN Ildikó, *Kosztolányi Dezső összes művei: Kritikai kiadás* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2013).

Kérésére küldöm ezt a kézirat<ot> töredéket,
kérem ne terjessze, mert ettől is nehezen vál-
tam meg.

Kosztolányiné
961. máj. 26.

*

Kedves Asszonyom!

Engedje meg, hogy ezuton fejezzem ki nagy-nagy
hálámat kérésem nagyszerű teljesítéséért. Bizto-
sithatom, hogy Thomas Mann levelem mellett
ezt becsülöm meg legjobban kézirateim közül.
Megértem, hogy nagyon nehezen válik meg ked-
ves férje minden betűjétől.
Hálás köszönettel üdvözlí:
Frank Tibor

Budapest, 1961. május 27.-én.⁴

Nem tudni, történt-e még kézirattal hasonló eset,
de talán nem zárható ki. A könyvek egy részének
sorsa legalábbis átgondoltabban indult. Babitsnak az
éves Baumgarten-díjkiosztón tartott beszámolójáról
közölték a következő összefoglalást a *Magyar Nemzet*
1939. január 19-i számában: „A [Baumgarten] könyv-
tárban helyet adtak Kosztolányi Dezső 4000 kötetes
könyvtárának, úgyhogy az alapító könyvtárán kívül
most már két nagy magyar halott költő: Tóth Árpád
és Kosztolányi Dezső könyvtára is rendelkezésére
áll a magyar íróknak.”⁵ Egyelőre nem találtam ada-
tot arra, pontosan mikor kerülhettek át e kötetek az

⁴ „Frank Tibor levele Kosztolányi Dezsőnének”, in SÁFRÁN, *Kosztolányi Dezső...*, 118. MTAK Ms 4635/90.

⁵ [Szerző nélkül], „Babits Mihály beszéde a Baumgarten-Alapítvány ezévi díjkiosztásán”, in *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok III. 1936. jan.–1941. okt.*, Babits könyvtár 10 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2003), 317.

alapítványi gyűjteménybe, azon túl, hogy éves beszámolót tekintve valamikor az 1938-as év folyamán. Érdekes, hogy Kosztolányiné ugyanebben az évben megjelent életrajzában ennek a mennyiségnek épp a duplájára tartja férje gyűjteményét: „Élete során körülbelül nyolcezer könyvet gyűjtött össze. Francia, angol, német, olasz, spanyol nyelven”.⁶ Egy 1934-es Kosztolányi-interjúban az író hétezer kötetéről tesz említést.⁷ Király is – bár talán épp az életrajz nyomán – az özvegygel azonos nagyságú házikönyvtár meglétére utal visszaemlékezésében, amely 1938 utáni állapotot idéz föl, hiszen utal a Baumgartenbe került állományra. Amint írja, a gyűjtemény „nagy része” ott volt már.

Bármilyen megfontolt döntésnek is bizonyult, végül csaknem örülni lehet, hogy az alábbi megállapításokkal ellentétben nem a könyvtár egésze került a Baumgarten tulajdonába. Ahogy arról Basch Lóránt 1947-es jegyzetében beszámol, a világháború alatt az alapítvány „háza teljesen kiégett, és benne égett az alapítvány könyvtára is, amely magában foglalta Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád könyvtárait és a Babits-emlékszobában elhelyezett könyvtárát a nagy költőnek.”⁸ Egy Kosztolányi Dezső fönnmaradt könyvszámláit őrző anyagban található borítékon pedig a következő jegyzet olvasható, Paku Imre aláírásával: „Kosztolányi Dezső teljes könyvtára elpusztult; 1944 őszén elégett a Baumgarten Alapítvány

⁶ KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ, *Kosztolányi Dezső* (Budapest: Révai Kiadó, 1938), 257.

⁷ LÁNCZY Kornél, „A felgyógyult Kosztolányi beszél a betegségekről, amelyek csak kicsinyessé teszik az embert”, in KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mindent bevallhatok: Kötetben meg nem jelent írások és más újdonságok*, vál., kiad., utószó URBÁN László (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018), 140. [Reggeli Újság, 1934. aug. 21.]

⁸ BASCH Lóránt, „Jegyzet a Baumgarten-Alapítványról”, in *A Baumgarten Alapítvány...*, 286.

székházában. A könyvtár és az író könyvszerzése [?] jellegéhez – adalékok.”⁹

Lényegében kiszámíthatatlan, vajon mennyi kötetet tartott vissza Kosztolányiné (s kérdés, milyen szempontok alapján): vagyis mennyi könyv lappanghat még, amely egykor Kosztolányi tulajdonát képezte. Minthogy a Tábor utcát is bombatalálat érte, valójában annál nagyobb esély volt a kötetek fönmaradására, mennél több helyre kerültek, mennél többet vittek magukkal Kosztolányi Ádám barátai. A fönmaradt levelek, könyvszámlák és (mű)kritikák alapján persze nem lehetetlen Kosztolányi Dezső könyvtárának, vagy legalábbis olvasmányainak egy részére következtetni, ahogy följegyzései alapján megismerhető, hogy például milyen idegen nyelvű munkák voltak a birtokában.¹⁰

Ám leginkább a szerencsés véletlen, vagyis a tényleges állomány még lappangó darabjainak fölbukkanása szükséges ennél nagyobb bizonyossághoz. Legutóbb 2011-ben történt hasonló, amikor a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába került negyvenkilenc, autográf széljegyzetekkel ellátott kötet, mely egykor az író tulajdona volt. Ez az állomány az 1902 és 1907 között a

⁹ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található egy 150 tételes számlagyűjtemény, s benne három boríték is, amelyek egykor nyilvánvalóan a számlákat őrizték. Egy ezek közül *Pesti Hírlap* föliratos, szerkesztőségi boríték, rajta piros ceruzás fölirattal – talán Kosztolányiné kézírásával -: „Grill, Légrády könyvszámlák”, egy másik „Könyv és papírcsekkek” rájegyzéssel, számos kiadó nevével, végül, a harmadik borítékon olvasható Paku Imre idézett, zöld tintás jegyzete. Az anyag zömére igaz, hogy a vásárolt, megrendelt tétel(ek) megnevezése nélkül, kizárólag a vételár szerepel a csekke(ke)n. (A jelen tanulmány szempontjából fontos, címszerűen is ismerhető tételekről alább esik szó.) *Kosztolányi Dezső könyvszámlái (1926–1934)*, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Analekta 3336.

¹⁰ Lásd KOSZTOLÁNYI Dezső, *Napló: Igen becses kéziratok (1933–1934)*, kiad. KELEVÉZ Ágnes és KOVÁCS Ida (Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 1985).

Franklin Kiadó által megjelentetett *Magyar remekírók* sorozat töredéke; az ötvenöt kötetből hat hiányzik: *Arany László munkái* (1904); *Czuczor Gergely költői munkái* (1903); *Csiky Gergely színművei* (1902); *Garay János munkái* (1902); *Kölcsey Ferencz munkái* (1903); *Szigligeti Ede színművei I.* (1902). Minden darab nagy valószínűség szerint autográf számozással rendelkezik, mely egy, a sorozaton belül azonos római számból (V.), valamint egy arab számból áll. Az utóbbi nem a sorozat megjelenésének sorrendjét, nem alfabetikus rendet, de nem is igazán életrajzi rendet látszik követni; gyaníthatóan az egykori házikönyvtár saját rendezési elvéhez igazodik. A számozásból mindenesetre kiderül, hogy a sorozat Kosztolányi tulajdonában teljes volt.

Kosztolányi még gimnazista volt, amikor elindult ez a vállalkozás, fölmerül tehát a kérdés, mikor kerültek a birtokába ezek a kötetek. Az egyes életműveket ismertető bevezetők szerzői közt jórészt egyetemi tanárai voltak – Négyesy László, Alexander Bernát, Bánóczy József, Heinrich Gusztáv –, akár a fővárosba kerülésakor, tehát 1903-ban, vagyis a sorozat indulása után egy évvel is elkezdhette begyűjteni, megrendelni a darabokat. A három köteten kívül, melyek a kuruc költészetből, népballadákból, illetve népdalokból válogatnak, a *Magyar remekírók* sorozata harminchárom szerzőt vonultat föl: Arany János, Arany László, Bajza József, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Czuczor Gergely, Csiky Gergely, Csokonai Vitéz Mihály, Deák Ferenc, Garay János, Gvadányi József, Fazekas Mihály, Széchenyi István, Gyöngyösi István, Kármán József, Berzsenyi Dániel, Katona József, Teleki László, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Kossuth Lajos, Kölcsey Ferenc, Madách Imre, Mikes Kelemen, Pázmány Péter, Petőfi Sándor, Szigligeti Ede, Tompa Mihály, Vajda János, Vörösmarty Mihály. A Révai–Franklin-szerződés alapján „újabb kori írók művei”-ből (a fordításokat leszámítva) teljes

kiadást nyújtott, „régibb XIX. századbeli írók csak válogatott munkákkal”, „még régibb századbeli írók [...] csakis irodalomtörténeti jelentőségüknek megfelelő egyes mutatóanyagokkal” szerepeltek a sorozatban.¹¹ Az említett, 1926 és 1934 közötti időszakból fennmaradt könyvszámlák zöme a tételek megnevezése nélkül csak a fizetendő összeget tünteti föl. Van azonban néhány címlistát tartalmazó számla is, amely vegyesen tartalmaz kötésre küldött könyveket és friss kiadói, könyvkereskedői ajánlatokat illetve vételeket, továbbá többéves összesített tartozásokat. Utóbbiak között egy „Medvei Dezső új és antiquar könyvesboltja” fejléccel ellátott, 1932. december 31-én kelt számlalistán „egyenlegáthozat” megnevezés alatt található olyan könyvcím, amely az itt tárgyalt sorozatot látszik érinteni: „Petőfi Költeményei I/II. Remekírók”.¹² Azért gyanítható, hogy nem a szóban forgó sorozat darabjairól van szó, mert annak részeként *Petőfi Sándor munkái* négy kötetben jelentek meg; s az ezzel a sorozattal párhuzamosan megjelenő *Remekírók képes könyvtára*, melyről alább még röviden lesz szó, valóban két kötetben adta közre *Petőfi összes költeményeit*, 1901-ben. Mivel azonban a fennmaradt számlák anyaga töredékes mind hányadát, mind a megjelenített adatokat tekintve, ez alapján nehéz az adott könyvek beszerzésének idejére pontosabban következtetni. A széljegyzetek az alábbiakban iránymutatóak bizonyulnak e tekintetben is.

Kosztolányi az alkotókról

Kosztolányi értekező prózájának olvasója arra lehet figyelmes, hogy az említett névsor nem kis részt az Illyés Gyula által 1940-ben *Lenni vagy nem lenni*, majd

¹¹ Országos Széchényi Könyvtár, Fond2/1042.

¹² OSzK, Analekta 3336/71.

a Réz Pál által 1976-ban *Látjátok feleim* címen össze-
gyűjtött írásokban tárgyalt alkotókét fedi. Ami a
korábbi magyar irodalom szereplőiről, életműveiről,
műveiről szóló Kosztolányi-cikkek keletkezésének
idejét illeti, meglehetősen tág időszakról van szó: a
*Bácskai Hírlap*ban név nélkül megjelent írásokat is
beleértve 1905-től – de ezt leszámítva is már 1906-tól
– 1935-ig mintegy harminc évet ölelnek föl, lényegé-
ben szerzőjük egész munkásságát átfogva. Előfordul,
hogy ezalatt egy alkotóról csak egyetlen egyszer írt
Kosztolányi, de gyakoribb, hogy többször, évek múl-
tán is visszatért, nemcsak olvasóként, de alkotóként
is ugyanahhoz az életműhöz. Míg az előbbi esetre bi-
zonyos évfordulók adtak alkalmat, az utóbbira, tehát
az ismételt megnyilatkozásokra egy-egy újabb kiadás,
valamilyen irodalomtörténeti földolgozás vagy vita is
elegendő okot szolgáltatott. Ebből következő, s nem
lényegtelen kérdés, milyen kiadványokból dolgozott
Kosztolányi, mikor ezektől a szerzőktől idézett, vagy
életrajzukból emelt ki egy-egy jellemző vonást.

Arany Jánosról írja a következőket: „Rongyokra
olvassuk köteteit, és bepiszkítjuk. Micsoda szép,
kézzel fogható földi jele a tiszteletnek. Aki túl van
a negyvenen, munkáinak több példányát nyűtte el.
Egy életre ebből sem elegendő egy példány, akár a
viselőruhából.”¹³ Az egy-egy alkotóhoz visszatérő
írások valóban folyamatos újraolvasásokat jeleztek.
A gyűjteményes kötetek alapján Kosztolányi Arany-
nak szentelt írást legtöbbször, mintegy tízszer, Petőfi-
nek kilencszer. (A név nélküli írásokat is beleértve.) Ez
a gyakoriság a többi alkotóról szóló cikkekhez képest
is kiugró: Mikszáthról már csak mindössze négyszer,
más magyar szerzőkről viszont kétszer vagy csak

¹³ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Arany János”, in KOSZTOLÁNYI Dezső, *Lát-
játok feleim*, kiad., jegyz. RÉZ Pál (Budapest: Szépirodalmi Kiadó,
1976), 155.

egyszer emlékezett meg. Az Arannyal kapcsolatos Kosztolányi-részlet egyúttal azért is figyelemre méltó, mert szerzője bizonyos alkotóktól nyilvánvalóan nemcsak a *Magyar remekírók* kiadványával rendelkezett, hanem több(féle) kiadás volt birtokában, s ennek tényét nemegyszer szóba hozta. Pázmányról írva kiemeli, hogy tulajdonában van „[a]z a vastag kilenc kötet, melyet a magyar tudományos egyetem adott ki, imádságoskönyve, hitvitái, haragos prédikációi és országmentő levelei napjaim kedves enyhülete és fölfrissítője.”¹⁴ Kazinczyról szólva hasonlóképp fontosnak tartja megemlíteni: „[h]uszonegy vaskos kötet sorakozik egymás mellé könyvem polcain, a levelei.”¹⁵

Ami az 1902–1907 közötti *Magyar remekírók* sorozat jellegét illeti, leginkább a közművelődést szolgáló – s tetszetős külleme ellenére is elérhető árú¹⁶ – vállalkozás volt. Tehát lényegesen szerényebb kiadványról van szó, mint amit Kosztolányi Vajda Jánosról szóló 1927-es írásának fölütésében jellemez:

Múltkor kezem ügyébe ötlött egyike azoknak a díszműveknek, melyek aranycirádás kötéseikkel, rézkapcsaikkal vidéki szalonok asztalán állanak arcképes albumok, különböző szelencék mellett, s többek közt arra is szolgálnak, hogy a pálinkáspoharakat rájuk helyezzék[,] mikor vendégek jönnek. Kinyitottam a fólió alakú könyvet. Költemények voltak benne, a közeli félmúltból, költők versei, kik közül sokan már a föld alatt nyugosznak, de sokan még élnek. Simogattam

¹⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Pázmány Péter”, in Uo., 42. [*Nyugat*, 1920. okt. 15.]

¹⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Kazinczy Ferenc”, in Uo., 93. [*Új Idők*, 1931. aug. 16.]

¹⁶ Lásd OSzK, Fond2/1042.

a finom velinpapírt, amilyent ma már nemigen gyártanak, s olvasgattam a verseket.¹⁷

Mint annyiszor, ez esetben sem egyértelmű, Kosztolányi iróniája mire vonatkozik leginkább: a díszes kiadványra, mely egy, a műveltséggel legföljebb csak kérkedő befogadóréteg igényeit kívánja kielégíteni éppen divatozó, sejtethően nem maradandó munkák kiadásával, vagy a közönség bizonyos rétegeire céloz, amely a könyvet a legkevésbé sem olvasásra használja. A rézkapcsos leírás alapján csaknem bizonyos, hogy nem a *Magyar remekírók* sorozatról van szó, amely – a Petőfi Irodalmi Múzeum állományleírását idézve – „bordó-szürke dombornyomásos szecessziós díszítéssel, középen aranyozott lant emblémával körülötte »magyar remekírók« felirattal, gerincarányozással, virágos előzéklappal” rendelkezik.¹⁸ Nem mellékes itt említeni, hogy 1901 és 1908 között adták ki a *Remekírók képes könyvtára* sorozatát is, mely, bár szintén nem kapcsos, de díszesebb és nyilvánvalóan drágább kiadvány volt, továbbá nem csak a magyar irodalomra korlátozódott. A kötetek elejére a szerzők aranyozott, dombornyomásos arcképe került, s – a

¹⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Vajda János”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 211. [Új Idők, 1927. máj. 8.]

¹⁸ A sorozat bordó színű, szecessziós díszítésű kötésén kívül létezett két másik is, egy szürkés-kék, egyszerűbb díszítéssel, továbbá egy szürke, ugyancsak növényi ornamentikával, egyaránt Gottermayer Nándor kötetzetéből. A sorozaton belüli eltérés oka nem független attól, hogy az Aufrecht és Goldschmied vállalat szerződött a Franklin Társulattal, melynek értelmében saját terjesztésre 6600 példányt vett át a *Magyar remekírók*ból. (Vö. SIMON Melinda, „Az Aufrecht és Goldschmied könyvterjesztő vállalkozás története és jelvényhasználatára”, *Magyar Könyvszemle* 129, 1. sz. (2013): 219–231. A *Corvina* hirdetéseiben pedig több helyütt is olvasható olyan megjelölés a sorozat kiadványainál, mint „Aufrecht és Goldschmidt-kötés szürke alap, barna rajz” (*Corvina*, 1907. okt. 10., 160.), vagy „Franklin-féle pirosbarna köt.” (*Corvina*, 1907. szept. 20., 143.)

gazdag illusztrációanyagot is beleértve – vegyest külföldi és magyar alkotók műveit közölte.¹⁹ (Eben a gyűjteményben egyébként Vajda János munkái egyáltalán nem szerepeltek – szemben például Reviczkyvel.)

Kosztolányi széljegyzetei

Kosztolányi megkerült könyvsorozatának e darabjai – egy-két példányt kivéve²⁰ – jócskán tartalmaznak az írótlól származó aláhúzásokat, jelöléseket, rövidebb megjegyzéseket, melyek ritkábban gyorsírással készültek, illetve azzal váltakoznak.²¹ Az íróeszközöket tekintve puha grafitceruzás, tintaceruzás, kék, piros, barna és sárga színesceruzás, valamint zöld tintás bejegyzések találhatók.²² Ezek vizsgálatából vilá-

¹⁹ *Remekírók képes könyvtára* 50 köt., szerk. RADÓ Antal (Budapest: Lampel Róbert [Wodianer F. és Fiai] Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés, 1901–1908). A *Corvina* szerkesztője, Wiesner Jakab „Könyv és részletüzlet” című cikkében többek közt e két, igen hasonló sorozat kiadásának jogosultsága, szükségessége mellett érvel. Lásd *Corvina*, 1907. máj. 30., 78–80. és jún. 30., 84–87.

²⁰ Jóllehet az olvasásnak van egyéb nyoma is: talán nem egészen véletlen, hogy a *Magyar népballadák* kötete a 45. lapon, a *Görög Ilona* című darabnál nyílik ki.

²¹ Köszönettel tartozom Parádi Andreának, aki elsőként hívta föl a figyelmem a PIM egykori kiállításán szereplő újonnan beszerzett állományra, Vajda Ágnesnek a további tájékoztatásért és segítségért, Bánki Zsolt főosztályvezetőnek, hogy lehetővé tette az anyag kutatását, továbbá a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtára munkámat segítő számos egykori munkatársának.

²² Továbbá van még egy-két általam nem autográfnek vélt bejegyzés. Ezek olykor különös módon a verscímekeket másolják kézzel a nyomtatott cím mellé. Ezenkívül pedig található még két kötetben (*Madách Imre munkái; Eötvös József munkáiból* 1–2.) golyóstollas jelölés, valamint egy bejegyzés ugyanilyen íróeszközzel. Utóbbi esetben természetesen a Kosztolányi életében nem használatos íróeszközt semmiképpen, s az írásmódot sem lehet autográfnek tulajdonítani, azonosításuk egyelőre bizonytalan.

gossá vált, hogy a korábbi magyar irodalomról szóló Kosztolányi-írások bizonyos része e kiadványok bevezetőire és szövegközléseire támaszkodott, amikor néhány életrajzi mozzanatot, vagy részletet ragadtak ki egy-egy életművel kapcsolatban. A megjelent cikkekkel a köteteknek alapvetően kétféle kapcsolódása figyelhető meg, mint az alább néhány példán keresztül látható lesz: egyrészt a bejelölt szövegrészek (aláhúzás, keretezés, felkiáltójel) egy része idézetbetété vált, másrészt a művek mellé írt jegyzetek szó szerint, illetve kifejtett formában tértek vissza a cikkekben.

A *Kazinczy Ferenc munkáiból* című kötetben számos bekeretezett szövegrész látható, olykor az adott szakaszból kihúzott szavakkal, kihagyott mondatokkal. A megjelent cikkekkel való összevetés alapján megállapítható, hogy az *Új Idők*ben 1931-ben *Kazinczy Ferenc* címmel közölt szöveg kettő, az 1935-ben a *Pesti Hírlap* *Írói arcképek* sorozatában Kazinczyról írtak pedig hét olyan idézetet tartalmaz, melynek megfelelője jelölve van a *Remekírók* kötetének említett példányában. A Kármán József munkáit összegyűjtő kötet jelölései szintén megfeleltethetők hét olyan idézetbetétnek, melyek az 1935-ös *Pesti Hírlap*ban megjelent írásban szerepelnek,²³ a Kármán-kötet egyik oldalán pedig a grafit- és kék ceruzás keretezett szövegrészekon kívül – néhány gyorsírással jegyzet mellett – az „essay” szócska is olvasható.

A *Lenni vagy nem lenni* című írásnak, amelynek Széchenyi István központi alakja (így Illyés Gyula és Réz Pál is az említett gyűjteményekbe vette föl, egyúttal kötet címbe emelve), s amely a Magyar Írók Egyesületének közgyűlésén hangzott el még 1930-ban, volt egy rövidebb rádióváltozata is, ám eltérő befejezéssel, amelyet Illyés, majd nyomában Réz is

²³ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Kármán József”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 104–109. [*Pesti Hírlap*, 1935. máj. 19.]

jegyzetben közölt. E zárlatban éppen a *Széchenyi István munkái* kötetben grafittal bekeretezett szakasz szerepel, méghozzá az „azonban” szó nélkül, mely a kötetben ceruzával át van húzva. Gyanítható, hogy 1931-ben Balassi Bálintról írva is a *Remekírók* sorozatát használta Kosztolányi. Széchy Károly bevezetésében több aláhúzás is található, beleértve a következő kijelentést: „az első nagy magyar lyricus”. A *Nyugatban* megjelent írás a következő, forrás nélkül közölt szavakat idézi fölütéseként: „Ő az »első magyar költő«. Ez a megállapítás kissé önkényesnek rémlik.”²⁴

Máskor Kosztolányi írásaiban – szó szerint vagy valamely gondolatsorba foglalva – fölfedezhetők a sorozat egyes darabjaiban található, adott művekhez fűzött rövid lapszéli megjegyzések. A *Két gyermek sírja* című Vörösmarty-vers mellett zöld tintával az a megjegyzés szerepel: „Tiszta, mint a görög epigramma”, a *Bús kerthez* ugyancsak zöld tintával a következő a jellemzés került: „Kámeára egy érzelmes kép”; A *puszta sírnál* pedig az szerepel: „Ércpaizs (!) faragványai, domborművekkel”. A *Pesti Hírlap* 1935-ös, Vörösmartyról szóló *Írói arckép*ben ezekből a följegyzésekből eredeztethető a következő mondat: „Csodáljuk a *Kisgyermek halálára* áttetsző tisztaságát, az epigrammák zenei és festői tömörségét”. Az előbbi vers címét elképzelhető, hogy Kosztolányi összekeverte a *Két gyermek sírjával* a címek hasonlósága miatt. A *Kisgyermek halálára* című versnél is szerepel ugyan jegyzet, azonban egész más vonatkozásban, mint amit a Vörösmarty-cikk több költemény alapján megfogalmaz. (A jelölt szakaszok *A szegény kisgyermek panaszai* egyes szakaszaira is emlékeztethetik az olvasót. Zöld tintás felkiáltójel szerepel, a „kis játékidat” aláhúzott szavak mellett, s a második versszak első

²⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Balassi Bálint”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 24. [*Nyugat*, 1931. szept. 1.]

két sorához – „Ki mondja meg neked, hogy már reggel van? Ah / Ki fog téged megint fölkelteni?” – pedig a következő lapszéli megjegyzést fűzte: „Romantikus tettetés. Szimbolikus eszköz. [kiolvashatatlan szó: ...]” Ugyanezen versszak két utolsó sora – „Alunni fogsz, s nem lesznek álmaid / Alunni fogsz s nem lesz több reggeled” – grafitceruzás kerettel, a harmadik versszak sorai – „Te túl vagy már, nincs kétség útagon.” – pedig zöldtintás aláhúzással vannak kiemelve.)

Érdemes még megemlíteni, hogy bár sem a *Gondolatok a könyvtárban*, sem az *Emlékkönyvbe* című vers nem szerepel, még csak címszerűen sem a szóban forgó 1935-ös írásban, az előbbinél az „Sh” és „Shakespeare”, valamint a következő megjegyzés szerepel grafitceruzával: „Nem hisz az emberiség haladásában. Nihilista!”, az utóbbi vers mellett pedig „Schopenhauer” neve olvasható (lásd a képeket a 151-152. lapon), s a Vörösmarty-cikkben Kosztolányi egyfelől leszögezi a következőt:

Szinte színpadiasan-jelképesen születik meg 1800-ban, a század első évében, mint a XIX. század első gyermeke. Valóban az is marad véralkatánál, gondolkozásánál fogva, holta napjáig. Ez a század lázasan bizakodó, építő, reménykedő, de egyben először döbben rá világosan az élet teljes céltalanságára, semmisségére is. A nagy élettágadók, Leopardi, Byron, Schopenhauer ekkor éltek. Vörösmarty is közéjük tartozik.

Majd az írás egy későbbi részében az idősödő költőről azt írja: „Szobájában csak egy Shakespeare-szobor áll. Szellemé is csak Shakespeare-re néz”.²⁵

²⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, Vörösmarty Mihály”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 125, 127. [*Pesti Hírlap*, 1935. ápr. 21.]

Reviczkyről Kosztolányi két alkalommal közölt önálló írást. A *Bácskai Hírlap* 1905-ös, név nélkül közölt *Heti levelének* Reviczkyről szóló első írását nem igazán lehet e kötet bármely pontjával kapcsolatba hozni. Noha későbbi írásában tett megjegyzése arra utal, diákkorában forgatta Reviczkyt, más, korábbi kiadás(ok)at említ:

Fiatal anyáink költője ő, aki annak idején az újszerűség varázsával ejtette meg szívünket. Köteteiben, melyeket még gyermekkorunkban lapozgattunk, száraz leveleket, összehérselt virágokat leltünk, melyekkel az áhítatos olvasónők megjegyeztek egy feledhetetlen verset, egy-egy gyönyörű, különösen emlékezetes szakaszt.²⁶

Tudható, hogy a gimnazista Kosztolányi rajongott e költőért: legelső verseivel is Reviczkyre emlékezik, s a költő szobrának fölállítására gyűjtést szervez Szabadkán, méghozzá egy Reviczky sorsa és költészete által ihletett jelenet, *A kékruhás* írásával s előadásával is; amikor a fővárosba költözik Szabadkáról, édesanyjával meglátogatják a költő sírját.²⁷

A *Remekírók*-féle Reviczky-kötet előszavában több aláhúzás is található; talán említésre érdemes, hogy

²⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Reviczky Gyula”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 264. A versidézet nem szerepel a rövidebb újságcikkben (*Új Idők*, 1934. febr. 4.) csak az azóta elkallódott rádiófelolvasásra készített szövegében, melyet Réz Illyés Gyula nyomán közölt. Lásd a *Tükkörfolyosó* című újabb kiadványt (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Tükkörfolyosó: Magyar írókról*, szerk., jegyz. Réz Pál [Budapest: Osiris Kiadó, 2004]), melyben a szöveg végén már az szerepel: „Rádióelőadás, 1935. június 18.”

²⁷ Ezekről részletesen írtam: BUCSICS Katalin, „Kosztolányi Dezső *A kékruhás*: A fiatal Kosztolányi Reviczky-képéhez”, in *Kosztolányi Dezső színpadi művei: Tanulmányok*, szerk. BUCSICS Katalin (Budapest: MTA-ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, 2017), 193–220.

A *kezdet* cím alatt, a költő drámai alkotásait szemlélő részben Kosztolányi grafittal aláhúzta a következő mondatot, s felkiáltójelet tett mellé: „az egyik Kálmán királyról, a másik Nero császárról szolt.” Igen valószínű, hogy Kosztolányi saját művére gondolva jelölte be ezt a részt, éppúgy, ahogy a *Kisgyermek halálára* című Vörösmarty-vers esetében is valószínűsíthető. Kosztolányi 1934-es Reviczky-cikkében idézi továbbá a *Válasz egy levélre* című verset, a következő fölvezetéssel: „Egy nőismerőse levelet intézett hozzá. Erre ezzel a verssel felelt, a közvetlenség és érzelmesség legtisztább hangján”.²⁸ A verseskötet e darabja mellett a következő grafitos bejegyzés szerepel: „Reviczky legszebb, legigazibb verse.”

Még érdekesebb megfigyelni, hogyan hozható összefüggésbe egy, a sorozaton belüli másik kötettel is ugyanez az írás. Reviczky sorsa kapcsán Kosztolányi földidézi a Petőfi által fordított *Egy emlék a kórházban* című verset, Hégésippe Moreau költeményét, majd Petőfi ehhez fűzött jegyzetét idézi, mely a *Petőfi Sándor munkáit* tartalmazó második kötetben grafitceruzával be van keretezve. A kapcsolódás talán annak is köszönhető, hogy a Petőfiről és a Reviczkyről írott szövegek az 1934-es év elején mindössze egy hónap eltéréssel jelentek meg az *Új Idők*ben. A Petőfi-írás pedig nemcsak abban látszik támaszkodni a *Remekírók* e kiadványára (is), hogy lajstromozza a költő – a kötetben a főbb évszámok mellé következetesen odajegyzett – aktuális életkorát, hiszen ez már igaz az 1922-es, *Huszonhat év* címmel megjelent rövidebb írásra is, ám talán nem lényegtelen, hogy egyedül ebben az 1934-es Petőfi-szövegben említi Kosztolányi Széchenyit, aki a „döblingi tébolydában [...]”

²⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Reviczky”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 271.

[c]sak róla beszél [ti. Petőfiről – B. K.]”.²⁹ A *Remekírók* Petőfi-kötetének *Fejemben éj van...* című darabjánál grafittal a következő jegyzet olvasható: „Széchenyi örületében mondogatta”.³⁰

Mi mondható el a kötetekben található jegyzetekről az elkészült szövegek vonatkozásában? A legtöbb egyezés a harmincas években keletkezett írásokkal állapítható meg, melyek egy része 1935-ben a *Pesti Hírlapban* *Írói arckép* alcímmel jelent meg, sorozatot alkotva, más részük kibővítve (vagy lerövidítve) rádiófölolvasás formájában is elhangzott,³¹ továbbá

²⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Petőfi Sándor”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 182. [Új Idők, 1934. jan. 1.]

³⁰ Lehetséges, hogy Kosztolányi ismerte Rexa Dezső *Széchenyi és Petőfi* című tanulmányát, mely idézi e verset. REXA Dezső, „Széchenyi és Petőfi”, *Urania* 26, 4. sz. (1925): 8–13.

³¹ Hanganyaguk nem maradt fön, Réz Pál pedig már arról számol be, hogy többek közt az Illyés Gyula által közölt rádió-előadások szövege is elkallódott időközben: „Illyés Gyula, még jórészt használhatta, figyelembe vehette Kosztolányi hagyatékát, az azóta jórészt elpusztult és elkallódott kéz- és gépiratokat, a lapkivágatokon tett javításokat.” Réz Pál, „Jegyzet”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 299. Egy 1934-es, Kosztolányinak írt levélből kiderül, hogy Németh László indítványozta a sorozatot. „Az elmúlt napokban levelet kapott a rádiótól, mely Balassa előadás megtartására kéri fel. Mivel a felkérésért én vagyok felelős, meg kell írnom, mire gondolok. [...] van egy sorozat, mely nagy lírikusainkat mutatná be; nem tanulmányokon vagy szavalatokon, hanem kiváló versolvasók vallomásaiban. Mondják el ők, miért szerették meg a költőt, melyik vershez ragaszkodnak leginkább. Közbe egész verseket, versrészleteket is felolvastatnak, hiszen a verskostolgasítás művészetére akarjuk rákapatni az olvasót. A tanulmányokat összegyűjtve egy olcsó népkönyvben szeretném kiadni. Önnek Balassát szántuk, emlékszem egy tanulmányára, de ha Petőfiről szívesebben beszél, annak is örülök.” Lásd *Levelek Kosztolányihoz (1907–1936)*, vál., kiad., bev., magy. DÉR Zoltán (Szabadka: Veljko Vlahović Munkásegyletem, 1985), 109–110. [Felsőgöd, 1934. aug. 29.] Dér Zoltánnak a szóban forgó levelet kísérő megjegyzése ennek fényében értelmezhető: „Ez a terv megvalósult. A *Lenni vagy nem lenni* című Kosztolányi-kötet portréi valószínűleg ennek során születtek, a Balassiról szóló előadás csak kezdete volt e nagy jelentőségű vállalkozásnak.”

egyres szövegek a Somló Béla kiadásában megjelent életmű-válogatások előszavául szolgáltak. Vannak ugyanakkor olyan szövegek, amelyek, bár a *Remekírók*-sorozat részeként is kiadott (élet)művekről szólnak, az egykor Kosztolányi tulajdonát képező példányokban mégsem található olyan nyom, amely arra utalna, hogy az adott alkotói portrékhoz ez a kiadvány szolgált volna forrásul. Ilyen a Pázmány-írás, melynek sok idézetéhez Kosztolányi bizonyára az általa említett kilenckötetes Pázmány-kiadást használta föl. Az Eötvös Józsefről 1913-ban írt szöveg esetében pedig az sem kizárt, hogy – noha szövegében megjegyzi: „Drága olvasmányunk az a könyv, amelyben a reformterveiről számol be.”³² – szerzője a Pallas lexikon összefoglalójára támaszkodott e szöveg írásakor, mely utal Eötvös *Reform* címen összegyűjtött cikkeire is.³³ Kosztolányi szövegében tudniillik a következő olvasható:

„A nemesség elvakultsága – írja – és a zaklatott nép szenvedélye nemzeti katasztrófához vezetnek.” 1851-ben, amikor mindenki fenekedve – a forradalom keserű emlékeivel – beszél a nemzetiségekről, és a könnyes szem még nem látja a kivezető utat, emberséges nemzetiségi politikáról prédikál, a nemzetiségek teljes egyenjósításáról.³⁴

Így mintha nem Eötvöst, de a Pallas lexikon *Magyarország 1514-ben* című regényéről írt sorait idéznék: „A Dózsa-féle pórlázadást rajzolja benne nagy törté-

³² KOSZTOLÁNYI Dezső, „Eötvös József”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 132. [Világ, 1913. szept. 3.]

³³ A szóban forgó *Reform* című kötet 1846-ban lipcsei, majd 1868-ban pesti kiadványban is megjelent.

³⁴ KOSZTOLÁNYI, „Eötvös József”, 131.

neti tanulmánynyal és jellemző erővel, kidomborítva a jelenre nézve ama nagy tanulságot is, hogy a nemesség elvakultsága és a zaklatott nép szenvedélyei nemzeti katasztrófához vezetnek.”³⁵ (Megoldatlan kérdés ugyanakkor a *Lenni vagy nem lenni* Széchenyi-anekdotájának forrása, mivel az a gróf egyik 1848-as naplóbejegyzéséhez kötődik,³⁶ amely csak 1939-ben volt olvasható Viszota Gyula sajtó alá rendezésében. Kosztolányi a beszéd leírásakor ráadásul kifejezetten kéziratos forrást emleget, amikor azt állítja: „[t]ulajdon szememmel láttam a meghívót, Széchenyi aláírásával, s egy penészes, málladozó papírlapon ennek a beszédének írónnal odavetett vázlatát is.”³⁷)

Megfigyelhető, hogy Kosztolányi korai alkotóportréi, vagyis a név nélküli *Heti levelek* időszakában, de még a tizes években keletkezettek esetében sem található olyan mozzanat, mely összefüggésbe volna hozható a *Remekírók* köteteinek széljegyzeteivel, jelölésével. Ha föltételezhető, hogy a sorozat darabjai már ekkor a tulajdonában voltak, nem kizárt, hogy a korai írásokkal mindössze azért nincs egyezés, mert akkoriban még egészen más volt Kosztolányi írásainak szólama, célja. Thomka Beáta mutat rá, hogy a korai írások mennyire szembetűnően lebegtek a műfaji határok között: „Kosztolányi szimbolista korszakának esszéi, mint a Maeterlinckről és Rilke-ről írottak, szuggesztív erejű érzéki-intellektuális prózának tűnnek”.³⁸ Ezzel szemben a harmincas években

³⁵ A *Pallas Nagy Lexikona: Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben*, 16 köt. (Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1894), 6:199.

³⁶ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2010), 442. Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, „Lenni vagy nem lenni”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 5.

³⁷ Uo., 10.

³⁸ THOMKA Beáta, *A pillanat formái: A rövidtörténet szerkezete és műfaja* (Újvidék: Fórum Kiadó, 1986), 107.

megjelent (újra)írásoknak szigorúbban ismeret- és tényközlésre kellett szorítkozniuk egy-egy alkotóelőld bemutatásakor – már említett évfordulók, rádióadások, kötetek bevezetéseként.

Ennek a legkevésbé mond ellent, hogy sok olyan bejegyzés is van e kötetekben, amelyek nem hozhatók szorosabb összefüggésbe a megjelent írásokkal, miközben nem kétséges, hogy Kosztolányi ezeknek bizonyos példányait rendszeresen – néhány bejegyzésből az föltételezhető, nagy időtáv elteltével is – forgatta. A kötetek befogadását személyes megjegyzések – „Édesapám szerette ezt a verset” Vörösmarty *Haj, száj, szem* című költeménye mellett – s a tetszésnyilvánítás változatos formái is kísérik – ilyen például az „istení”, a „nagyszerű”, a „csodálatos”. Érdeemes azonban több figyelmet fordítani a Csokonai-kötet két széljegyzetére. A *Mégegyszer Lillához* következő, ceruzával aláhúzott sorai – „De tán, Lillim! te is kesergesz? / Rab gerliczém saskézbe hergesz,” – mellett a „mily szép”, a *Tüdőgyulladásomról* című versnél pedig a „Kedves versem” grafitceruzás megjegyzés szerepel. Ezekből kiindulva Kosztolányi vélhetően már legkorábbi cikkeivel egyidőben jegyzetelte e könyvét, s erre nem csak a megfogalmazás, a szóhasználat látszik utalni. A *Nyugat*ban Csokonai összes művei – szavaival – „bírálati kiadásá”-nak megjelenésekor közölt szemléjében úgy távolítja el magától a főnti széljegyzetekre s az azok által kiemelt versekre jellemző „rajongó” szólamot, hogy közben bevallottan nem mond ellent neki, sőt – ha lehet mondhatni – más szempontú túlzással felel rá.³⁹

³⁹ Hogy Kosztolányi tisztában van saját szólamának túlzó jellegével is, azért föltételezhető, mert figyelemre méltóan jó érzékkel leplezi le az életmű és életrajz bizonyos, jellemzően túlzó vonásait mint mesterséges és a valóságtól igen távoli képződményeket, így a félreismert és a forradalmár Csokonairól kialakított képet.

A Nyugat mozgalma ismét emlegette nevét. Ady Endre versben hódolt a szellemének. Jelképnek tekintették a sápatag, aszkóros debreceni poétát, ki harmincegy éves korában pusztult el, a halhatatlanság küszöbén, diákos dinumdánások, regényes szerelmek, európai lobbanások, izgató égvívások után. [...] Ekkor tetőződött nálunk a biedermeier láz, a régi bútorok, politúros almáriumok, zenélőórák, rézkapcsos családi albumok divatja, melyekből halovány arcképek merednek ránk. Észrevettük, hogy rajzai hasonlítanak ezekhez, és költeményeinek messze hangja eszünkbe juttatja az üvegburás órák poros, vékony zenéjét.⁴⁰

Az addig kiadatlan ifjúkori műveknek Kosztolányi ugyanis 1922-ben már jellemzően a nyelvezetében látja alkotói nagyságát: „[e]gyetlen írónk sincsen, Petőfit és Aranyt is beleszámítva, ki ennyire nyelvében, nyelve által élne.”⁴¹ Ennek fényében Petőfi fordíthatatlanságának bizonygatását egyenesen „fontoskodás”-nak, Aranyét pedig „megközelíthető”-nek találja e költőelőddel szemben. (A szöveg öniróniájához tartozik, hogy mindez valójában csak átfogalmazása és saját érvekkel való alátámasztása annak, amit „mások” véleményeként fogalmaz meg Kosztolányi a szöveg első részében: „regényes beállítás alapján azt állították, hogy Petőfit és Aranyt is túlszárnyalja, s Csokonai Vitéz Mihály a legnagyobb magyar költő.”⁴²) 1934-es Csokonai-portréjában, mely az *Új Idők* cikkeként és a már említett Somló Béla-féle kiadás „legszebb költeményei” válogatásának előszavaként is megjelent, lényegében megismétli korábbi véleményét: „Újító

⁴⁰ RÉZ, „Jegyzet”, 307–308. [*Nyugat*, 1922. dec. 1.]

⁴¹ Uo., 311.

⁴² Uo., 308.

nagyszerűsége nyelvében van.”⁴³ Érdekes még megemlíteni, hogy a *Remekírók* kötetében szereplő, *Az én poésisom természete* című Csokonai-vers bejelölgetett szakaszai mellett ceruzával a „Kováts” név szerepel, melyhez Kosztolányi következő megállapítása kapcsolható: „Kováts-féle kínrimjeit is művészivé varázsolja.”⁴⁴

Az „áthasonított borjú”

Szegedy-Maszák Mihály Kosztolányi-monográfiájában, miután az *Ékszerész* című, *Alakok*-darab egy Mallarmé-utalásának lehetséges forrására következtet, úgy fogalmaz: „ha egy újságírói beszélgetés néhány szava olvasói emlékekre vezethető vissza, akkor föltételezhető, hogy a szövegközöttségnek sokkal bonyolultabb változatai fejthetik ki összjátékukat Kosztolányi verseiben.”⁴⁵ Majd abból az egyébként Petőfi kapcsán született írásból idéz, melyben Kosztolányi Valéryra hivatkozik a költői eredetiséggel kapcsolatban. A fölidézett mondat a következő: „»Nincs eredetibb, nincs *miénkebb*, mint az, hogy másokból táplálkozunk. De ezt a táplálékot meg is kell emésztünk. Az oroszán voltaképp áthasonított borjú.«”⁴⁶ Ebben a vonatkozásban pedig Kosztolányinak a fiatalabb pályatársáról megemlékező, *A Petőfi-vitához* címmel megjelent szövege példaértékű, amely Földessy Gyula Horváth János Petőfi-kötetéről írt bírálatához szól hozzá. Kosztolányi úgy véli, a kritika ellenére megkapó Horváth János Petőfit és Shelleyt célzó

⁴³ Uo., 113. A korábbi írást a „gondolatmenet” egyezése miatt Réz Pál mindössze jegyzetben közli.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ SZEGEDY-MASZÁK, *Kosztolányi Dezső*, 432.

⁴⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Arany János”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 161. [Pesti Hírlap, 1935. szept. 8.]

összevetése, majd hozzáteszi: „Minthogy azonban adatokról van szó, én is közölhetek párat, melyet évekkel ezelőtt Petőfi-könyvem margójára jegyeztem.”⁴⁷ Történetesen éppen a *Remekírók* sorozat Petőfi kötetének széljegyzeteiről van szó.⁴⁸ A *Hattyúdal* című, 1844-es költeményt egy 1889-es Reviczky-vershez hasonlítja, Petőfi *Szilveszter éje 1847-ben* című versének egy szakaszáról – „Az milyen szegény gazdagság! / Ez milyen gazdag szegénység!” – Jókai regénycíme jut eszébe s azt írja mellé graffittal: „Jókai ötlete innen való?” A *szüleim halálára* című 1849-es Petőfi-vers egy részletéről Verhaeren egy verse jut eszébe: „A kép ugyanaz, több mint félszázad múltán. Mégis kizártnak tekinthető, hogy Verhaeren ismerte Petőfi versét. Csak a szemlélet, a képzelet megjelenítő munkája hasonlít egymáshoz”, írja, a kötetben látható zöldtintás megjegyzés – „Lásd Verhaeren versét. A szemlélet azonossága.” – nyomán. E cikkben nem említi egy további fölfedezését, mely a „Csodálatos!” zöldtintás megjegyzésből ítélve ugyancsak lenyűgözte Kosztolányit. A *puszta télen* című verset ugyanis egy Wilde-versben (*The Garden of Eros*) véli viszontlátni, amelynek sorait eredeti nyelven oda is jegyezte a kötetbe. A következő megállapítást fűzi még hozzá, amelyet a fönti megjegyzése egészében visszhangoz: „Semmi esetre sem hatás. Csak a szemlélet azonos.” (Lásd a képeket a 153-154. lapon.)

Elmondható, hogy a *Remekírók* legkülönbözőbb kötetekben található ilyen tetten ért hatás, hasonlóság, párhuzam. Gvadányinál Arany neve bukkan föl a margón, Vörösmarty *Keserű pohár* című verse mellett

⁴⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Petőfi Sándor”, in KOSZTOLÁNYI, *Látjátok feleim...*, 175. [Nyugat, 1923. jan. 16.]

⁴⁸ Látható tehát, hogy ha 1923-as írásban évekkel ezelőtti széljegyzetként hivatkozik arra, ami az egykor a tulajdonában lévő könyvben szerepel, akkor a harmincas években kelt könyvszámlán szereplő tétel aligha vonatkozhat ugyanerre a kiadványra.

az *Egy gondolat bánt engemet...* címe szerepel, a *Három rege* című Vörösmarty-vers mellett pedig a következő fölvetés olvasható: „Tompa Virágregékre hatott?” A *Két szomszédvár* „Bús bikaként” szófordulata jegyzeteként az „Aranyra hatott” megjegyzés olvasható. Kisfaludy Károly egy műve mellett ez áll: „Petőfi”, Arany *Lepke* című versének utolsó versszaka alatt a „Reviczkyre hat”, míg Vajda és Reviczky egy-egy költeménye mellett az: „ady”, „adys” minősítés látható.

* * *

Végül érdemes figyelmet fordítani e fölbukkant kötetek nyomán a térre és az időre. Kosztolányi élő, követendő hagyományként tekintett az általa bemutatott és olvasott korábbi alkotókra, s ezzel kapcsolatban már igen korán az anyanyelv közös erejére hivatkozott. 1913-ban a *Világban* jelent meg *A magyar nyelv* címmel az a cikke, amely a főváros új nyelvének lehetőségeiről ír. Csak utóbb tűnt föl számomra, hogy nem kezdeményez ugyan párbeszédet Horváth János *A Nyugat magyartalanságai* című cikkével, különös módon mégis párhuzamos vele, amennyiben a főváros nyelvét a régiségben s a tájnyelvben keresi. „A Magyar stílus elfakult. Egymás után cseperednek fel a nemzedékek, amelyek – megállapíthatjuk – egyre színtelenebbül írnak, egyre fakóbb, savósabb a stílusuk, egyre több Magyar szót felejtnek.”⁴⁹ A kijelentés ugyan főként a „Magyar középosztály, a művelt és Magyar intelligens ember”-re vonatkoztat, tehát nem alkotónemzedékét kárhoztatja, ám nem mellékes, hogy a mintaadó források közt egy korábbi cikktől

⁴⁹ KOSZTOLÁNYI, „A magyar nyelv”, in KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*, vál., kiad. RÉZ Pál (Budapest: Osiris Kiadó, 1999³), 20. [*Világ*, 1913. szept. 26.]

eltérően már nem szerepelteti néhány általa nagyra becsült kortársa nevét,⁵⁰ csupán régebbi korok alkotóit:

Ki olvas magyarul? Nem újságokat, nem új regényeket, de azokat a régi, drága könyveket, amelyekben benn szunnyadnak a nyelv kánonjai, azokat az írásokat, amelyekben a Magyar szó úgy tündököl, mint az acél, a tűz és a bársony. Én sok gazdag magánkönyvtárt néztem meg, de alig-alig találtam bennök Mikes Kelemt, Pázmány Pétert, Csokonai Vitéz Mihályt.⁵¹

Valóban „félrevezető [...], ahogyan a múltban Kosztolányinak a korábbi magyar irodalomra vonatkozó nézeteit minősítették.”⁵² Már a fiatal újságíró Kosztolányi is „[m]egkülönböztetett figyelemmel foglalkozott a régebbi századok magyar kultúrájával.”⁵³ Kosztolányi széljegyzetei megerősítik, hogy időről időre visszatért ezekhez az alkotókhoz, még hozzá a nyelv, a magyar nyelv élő hagyományáért, melyhez – kiváló értőjével együtt – élete végéig erősen ragaszkodott.

⁵⁰ KOSZTOLÁNYI, „Az új magyar nyelv: Széljegyzetek egy beszédhez”, in KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 17-19. [A *Hét*, 1913. febr. 6.]

⁵¹ KOSZTOLÁNYI, „A magyar nyelv”, 21.

⁵² SZEGEDY-MASZÁK, *Kosztolányi Dezső*, 439.

⁵³ Uo., 124.

«Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernek jutna üdv a földön,
Ha isten észszel, angyal érzelemmel
Használni tudnák éltök napjait.»

Miért e lom? hogy mint juh a gyepen
Legeljünk rajta? s léha tudománytól
Zabáltan elhenyéljük a napot?
Az Isten napját! nemzet életét!

Miért e lom? szagáról ismerem meg
Az állatember minden bűneit.

Érény van írva e lapon; de egykor
Zsivány ruhája volt. S amott?

Az ártatlanság boldog napjai

Egy eltépett szűz gyöngö oltönyén,

Vagy egy dühös bujának pongyoláján *var ember.*

És itt a törvény — véres lázadók,

Hamis bírák és zsarnokok mezéből *síj haladását*

Fehérre mosdott könyvnek lapjain.

Emitt a gépek s számok titkai!

De a kik a ruhát elszaggaták,

Hogy majd belőle csinos könyv legyen,

Számon kívül maradtak: Ixion *th =*

Bőszült vihartól úzótt kerekén

Örvény nyomorban, vég nélkül kerengők.

Az örült ágyán bölcs fej álmodik:

A csillagászat egy vak koldus asszony

Czondráin méri a világokat:

Világ és vakság egy hitvány lapon!

Könyv lett a rabnép s gyávák köntöséből

S most a szabadság és a hősi kor

Beszéli benne nagy történetét.

Hűség, barátság aljas hitszegők

Gúnyáiból készült lapon regél.

Irtózatos hazudság mindenlitt!

Az írt betűket a sápadt levél

Halotti képe kárhoztatja el.

Országok rongya! könyvtár a neved,

De hát hol a könyv, mely czélhoz vezet?

Hol a nagyobb rész boldogsága? — Ment-e

Lh

Shalepua

Lh!

Nem hisz
sij haladását
van, Mihály

A könyvek által a világ elébb?

Ment, hogy minél dicsőbbek népei,
Salakjok annál borzasztóbb legyen,
S a rongyos ember hőszült kebele
Dögvészt sohajtson a hír nemzetére.

De hát ledöntsük a mit ezredek
Ész napvilága mellett dolgoznak?

A bölcsek és a költők műveit,

S mit a tapasztalás arany

Bányáiból kifejtett az idő?

Hány fényes lélek tépte el magát,

Virrasztott a szív égő romja mellett,

Hogy tévedt, sujtott embertársinak

Irányt adjon s erőt, vigasztalást.

Az el nem ismert érdem hősei,

Kiket — midőn már elhunytak s midőn

Ingyen tehette — csúfos háladattal

Kezdett imádni a galád világ,

Népboldogító eszmék vértanúi,

Ők mint a többi rongykereskedővel,

Ez únt fejek- s e megkorhadttal szívekkel

Rossz szenvedélyek oktatóival

Ők mindegyütt — a jók a rossz miatt —

Egy máglya üszkén elhamvadjanak?

Oh nem nem! a mit mondtam fájdalom volt,

Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,

Oly fényes elmék a sár fiait

A súlydedéstől meg nem mentheték!

Hogy még alig bír a föld egy zugot,

Egy kis virányt a pusztá homokon,

Hol legkelendőbb név az emberé,

Hol a teremtés ősi jogai

E névhez ,ember'! advák örökül —

Kivéve a ki feketén született,

Mert azt baromnak tartják e dicsők

S az Isten képét szíjjal ostorozzák.

És mégis — mégis fáradozni kell.

Egy újabb szellem kezd felküzdeni,

Egy új irány tör át a lelkeken :

(Kacsaló?)
mus?
Formidalm
vers 1844

Ha leczkémből fél betűt sem
Tudtam felmondáskor,
Azzal vigasztalt, hogy se baj,
Megtanulom máskor.

Ki is mutattam iránta
Jószívúségemet,
Vittem neki ajándékot,
Mikor csak lehetett.

Lelopkodtam sonkát, kolbászt
Saját kéményéből,
Ez volt ajándékom, s ő még
Meg is hitt vendégül!

(Pest.)

A PUSZTA, TÉLEN.

Hejh, mostan puszta ám igazán a puszta!
Mert az az ősz olyan gondatlan rozsz gazda;

A mit a kikelet

És a nyár gyűjtöget,

Ez nagy könnyelműen mind elfecsérel,

A sok kincsnek a tél csak hűlt helyét leli.

Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával,

Sem a pásztor legény kesergő sípjával,

S a dalos madarak

Mind elnémultanak,

Nem szól a harsogó haris a fű közül,

Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedül.

Mint befagyott tenger, olyan a sík határ,

Alant röpül a nap, mint a fáradt madár,

Vagy hogy rövidlátó

Már öreg korától,

*) *Commento!* O. Wilhelm *his* *weisen* *The garden of Eros*

can: Rich autumn time, the season's usurer,
Will lend his hoarded gold to all the trees,
And see the treasure scattered by the
wind and sand thrust breake.

S le kell hajolnia, hogy valamit lásson . . .
Igy sem igen sokat lát a pusztaságon.

Üres most a halászkunyhó és a csőszház;
Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz;
Mikor vályú elé
Hajtják este felé,
Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül,
Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül.

Leveles dohányát a béres leveszi
A gerendáról, és a küszöbre teszi,
Meggvágja nagyjából,
S a csizmaszárából
Pipát húz ki, rá tölt, és lomhán szipákol,
S oda-oda néz: nem üres-e a jászol?

De még a csárdák is ugyan csak hallgatnak,
Csaplár és csaplárné nagyokat alhatnak,
Mert a pincze kulcsát
Akár elhajtsák,
Senki sem fordítja feléjük a rudat,
Hóval söpörték be a szelek az utat.

Most uralkodnak a szelek, a viharok,
Egyik fönn a légben magasan kavarog,
Másik alant nyargal
Szikrázó haraggal,
Szikrázik alatta a hó, mint a tűzkő,
A harmadik velők birkozni szemközt jó.

Alkonyat felé ha fáradtan elülnek,
A rónára halvány ködök települnek,
S csak félig mutatják
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüsszögve visz a ló . . .
Háta mögött farkas, feje fölött holló.

demn este sem hater. Csak a nyulak a jászol